

Тема: "П.Білецький-Носенко(1774-1856). Життя і творчість"

План

1. П.Білецький-Носенко і літературний процес I половини XIX століття.
2. Життєвий шлях.
3. Літературна спадщина: а) казки; б) байки; в) балади; г) поема "Горпинида, чи Вхопленая Прозерпина".

Література

1. Деркач Б. П.П.Білецький-Носенко. Життя і творчість. – К.: Наукова думка, 1988. – 277 с.
2. Деркач Б. Розвиток жанру в українській літературі XIX – п. XX ст. // Розвиток жанру байки в українській літературі II пол. XIX – п. XX ст. Дніпро, 1986. – С. 228-245.
3. Німчук В. перший великий словник української мови П.Білецького-Носенка // П.Білецький-Носенко. Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 5-37.
4. Нудьга Г. На шлях до реалізму // Бурлеск і травестія в українській поезії I пол. XIX ст. – К.: Видавництво художньої літератури, 1959. – С. 3-40; 105-189.
5. Нудьга Г. Українська балада. (З теорії та історії жанру). – К.: Дніпро, 1970. – 258 с.

Всебічно висвітили літературний процес початку XIX ст. не можна, беручи до уваги творчість тільки визначних письменників. У I пол. XIX ст. виступали зі своїми творами десятки українських поетів, прозаїків і драматургів, які по-різному намагалися здійснювати ідейно-естетичні настанови провідних письменників. Серед них значиться ім'я П.Білецького-Носенка.

В.Німчук писав, що П.Білецький-Носенко був енциклопедично освіченою людиною свого часу, хоч умови життя в тодішній провінції не сприяли його росту і всебічному розквітові таланту. Літературну і наукову діяльність він вважав патріотичним обов'язком, його творчість викликана прагненням зробити внесок у розвиток української літератури, ознайомити світ з мовою, народною творчістю, історією українського народу. Він вірою і правдою служив Україні. Тому рядки його поеми "Покуда годі, Музо жвава, / Повісьмо кобзу на гвіздок!.. / Се од безділля лиш забава..." слід трактувати як літературний прийом.

П.Білецький-Носенко ставився до своєї творчості з усією серйозністю: призначення байок вбачав у тому, що вони повинні йти у "великий світ, жартуючи людей учить", "простацький" глузд к добру хоч трохи зворушить". Автор запевняв, що він не шукає слави, не квапиться на Парнас: "Він не для нас. / Задля України річ з колодца дідовського / Я мусив черпати, щоб тямити мій глас". Бути корисним народові – це було поштовхом до літературної діяльності. Він критикував неподобство, фальш, правову нерівність, засуджував такі порядки, за яких "...Хто міцний да багатий, / Той прав, а неборак, хоч прав, да / виноватий".

Доля народу для П.Білецького-Носенка не була байдужою. У казці "Три бажання" він говорить, коли б сталося чудо і надприродні сили пообіцяли йому здійснити два бажання, то він би не думав довго:

Я б стямив добре забажать;
Бо певно нічого для себе,
А все би людям подавав,
Зате ж би на землі, як в небі,
Собі блаженство збудовав.
Одно із двох моє бажання
За мудрость всіх людей оддав,
Другеє же – за їх кохання,
Прихильность люблюю зміняв;
І, певно б, мені тогді між ними
Було самому добре жить.

Його твори з різних причин у свій час не побачили світу, а коли з'явилися друком на початку 70-х років XIX ст., то були вже певним анахронізмом.

П.Білецький-Носенко народився 16 серпня 1774 р. у м. Прилуках Полтавської губернії, у дворянській сім'ї, що походила з давнього козацького старшинського роду. Дід Георгій був прилуцьким полковим сотником. Батько Павло присвятив себе військовій службі (помер у 1790 р. у Молдавії). Мати, Ганна Максимівна, доводилася племінницею по материнській лінії видатному церковному оратору і культурному діячеві Георгію Кониському.

Про дитинство майже нічого не відомо. Павло був старшим із шести синів. Виховувався у Петербурзі, у відділенні малолітніх імператорського шляхетного сухопутного кадетського корпусу. У 1793 р., закінчивши "с блистательным успехом" курс навчання в корпусі, Павло в чині поручика відряджається для продовження військової служби в 1-й батальйон Катеринославського егерського полку. Згодом брав участь у ряді операцій російської армії під командуванням О.Суворова. За виявлену відвагу під час штурму Праги в 1794 р. був нагороджений золотим хрестом на Сергієвській стрічці з написом "За труды и храбрость".

У жовтні 1798 р. у чині капітана виходить у відставку, повертається до Прилуччини, а через рік у 1799 р одружується з дочкою конотопського предводителя дворянства, нелюбою, але багатою Ганною Петрівною Шкляревич, з якою прожив 34 роки. Мати виділила синові з родового маєтку 40 десятин заболоченого пустирища в с. Лапинці, біля Прилук, і вручила весільний подарунок – 35 крб. Матеріальні нестатки змусили молодят перехати до батьків дружини у м. Хмелів, Роменського повіту, де і прожили близько трьох років. У 1801 р., коли прилуцьке дворянство обрало його підсудком повітового земського суду, П.Білецький-Носенко повертається на Прилуччину в с. Лапинці, де живе до самої смерті.

Працюючи підсудком і одержуючи мізерну платню, він наймається до свого сусіда Івана Яковича Величка домашнім вчителем, водночас виховує ще кількох поміщицьких дітей. Згодом відкрив власний приватний пансіон, де зайнявся освітою шляхетних дітей. У ньому виховувалось десять-дванадцять

дітей, а проіснував пансіон близько 40 років.

Слава про П.Білецького-Носенка швидко поширювались, він постійно одержував листи з усіх кінців Росії з проханням взяти на виховання дітей. У архівах зберігається близько 800 листів від "прохачів". Педагог завжди намагався дотримуватися прогресивних методів у вихованні, прагнув розвивати в учнів природжені здібності. Вимогливий і справедливий, він був таким же і до педагогів, виступав проти надмірного суворого ставлення до школярів.

П.Білецький-Носенко досконало володів кількома мовами, добре знав світову й вітчизняну літератури. У його бібліотеці нараховувалось дві тисячі томів латинською, французькою, німецькою, польською, російською, українською мовами, передплачував багато періодичних видань. Улюбленою, настільною книгою була Біблія французькою мовою. Він був обдарованим художником, залишив багато акварельних малюнків, декілька портретів, архітектурних планів і пейзажів. Усі його діти, крім двох старших дочок, були талановитими. Писали поетичні і прозові твори сини Павло та Олександр.

Багато сил віддавав освіті: на посаді штатного наглядача повітового училища (з 1810 р.), а з 1812 до 1847 р. – почесного наглядача училищ всього Прилуцького повіту.

Прилуцькому училищі подарував 284 томи з власної бібліотеки, ним же був покладений початок "училищному капіталу" (понад 2000 крб.); певна частина цих коштів призначалася для утримання бідних учнів, за що отримував подяки від міністерства народної освіти.

Писав десятки праць із різних галузей знань – економіки, медицини, сільського господарства, лінгвістики, фольклору та етнографії, археології, літератури (більшість носили незначну наукову цінність, часом мали дилетантський характер), встановлював зв'язки з різними членами товариств, надсилаючи їм свої роботи. У працях прагнув сприяти ознайомленню російського читача з історією і культурою українського народу.

З 1838 р. став співробітником "Полтавских губернских ведомостей", де протягом 1838-1841 років надрукував чимало матеріалів із різних галузей знань. Виявляв захоплення легендами, переказами, думами і піснями, овіяними народною мудрістю, "Енеїдою" І.Котляревського, збирав фольклорні і етнографічні матеріали.

Найвидатнішою мовознавчою працею вважається словник української мови "Словар малороссийского, или юго-восточного языка". Про роботу над першим словником української мови дізнаємося з листування П.Білецького-Носенка з А.Метлинським. Над ним він працював сім років, але рукопис загубився, про що сповіщав у відповідь А.Метлинському. Але невдача з першим словником не зохотила його, він заходився укладати новий: «Что ж, выходит нет худа без добра; за первым словарем я просидел более семи лет, и он все-таки не удовлетворял меня, за составлением второго я трудился только пять, и он вышел гораздо полнее и лучше». Робота над словником тривала дванадцять років. Він укладався і був завершений у роки, коли на сторінках періодичної преси продовжувалась гостра дискусія про творчі можливості української мови. І треба віддати належне П.Білецькому-Носенку, який у цих

питаннях зайняв цілком прогресивні позиції.

Словником користувався В.Даль, готуючи "Толковый словарь", Б.Грінченко, укладаючи "Словар української мови".

З різних причин словник не був надрукований. І лише у 1966 р. Інститут мовознавства ім. О.Потебні АНУ видав "Словник української мови" П.Білецького-Носенка як важливе джерело для вивчення лексичного складу, фразеології, звукової системи і граматичної будови української літератури й живої народної мови I пол. XIX ст.

П.Білецький-Носенко наголошує на широких творчих можливостях української мови, постійно посилається на представників нової української літератури; він одним із перших у Росії високо оцінив і зробив лаконічний огляд творчості І.Котляревського, П.Гулака-Артемівського, Є.Гребінку, О.Бодянського, І.Галку, А.Могили. До "превосходных творений" зараховує "Кобзар" і "Гайдамаки" Т.Шевченка.

Він вітає новий "Украинский журнал", який став продовженням "Украинского вестника". Був членом товариства наук при Харківському університеті, Петербурзького вільного економічного товариства.

Пропагуючи творчість представників нового українського письменства, закликаючи земляків до активної праці на ниві української літератури, П.Білецький-Носенко і сам багато писав. Його перші оригінальні і перекладні твори російською і українською мовами відносяться ще до початку XIX ст.: перекладає з французької мови роман письменника Августина Лафонтена "Сімейство фон Гульдена". Тоді ж під безпосереднім впливом російських письменників звертається до створення байок. Пише кілька критичних розвідок, балади, казки, поезії. З'являються його твори українською мовою.

Великого таланту не мав, не міг стати в один ряд з І. Котляревським, П.Гулаком-Артемівським, Г.Квіткою-Основ'яненком, яких високо цінував і в міру можливостей намагався "наслідувати".

З різних причин за життя П.Білецького-Носенка його твори не друкували. Проте ім'я письменника було відоме уже в 20-30х рр. не тільки на Україні, а й у Росії. Він часто читав свої твори друзям і колегам.

У 1847 р за станом здоров'я залишає службу, відходить від літературної і наукової діяльності. Але його не забували в "ученом мире".

За свідченням біографів, він був релігійною, скромною людиною, прагнув приносити користь і добро всім, хто до нього звертався – і словом, і ділом, і грошми. Уклав лікарський порадинок, який допоміг багатьом "простолюдинам".

П.Білецький-Носенко був поміщиком середнього достатку. У спадщину йому дісталось кілька сіл, куди він сам жодного разу не виїжджав, а доручав вести господарство прикажчикам. Був суворим та вимогливим і до селян, і до прикажчиків. Для розгляду різних справ і покарання винних у с. Луговцях з його ініціативи був створений спеціальний суд. Міру покарання, як правило, визначав сам. Це було або моральне напучення, або шмагання різками. Нерідко за несправедливі дії звільняв прикажчиків і суддів. Особливо переслідував пияцтво, крадіжки, бешкетування. Не зупинявся перед розпродажем майна прикажчика. У Луговцях не існувало панщини, і селяни мали розрахуватися з

поміщиком власними "виробами" (натурою), та грішми (чиншем), які вони були зобов'язані віддавати йому в установлені строки. До селян був гуманним, стежив, щоб вони не дійшли остаточного розорення. За період з 1822 по 1847 роки жодного разу не збільшував податків з селян. Майже всю землю віддав їм. Такі дії ліберального характеру були на користь. І гуманне ставлення до селян, і розуміння ним найелементарніших прав на працю і життя передували гуманістичним тенденціям у його художній творчості.

Останні роки життя П.Білецький-Носенко самотньо провів у с. Лапинцях. Але й тяжко хворий, морально травмований (пережив своїх братів, двох старших синів, другу дружину, двох молодших дочок), письменник, "обладая и до конца дней своих свежестью памяти", не переставав стежити "за ходом новейшей литературы и политических событий", "чтоб не отстать от века".

Улюбленою розвагою влітку була пасіка в його розкішному саду. Остання велика праця "Пасечник, или опыты пчеловодства в южной полосе Росси" не втратила значення по сьогодні.

Не стало П.Білецького-Носенка на 82 році життя 11 червня 1856 року. Могила його не збереглася.

Протягом багатьох років він "присвячував все своє дозвілля письменництву – працював надзвичайно ретельно і в сфері науки, і як літератор у різноманітних жанрах", – зазначав Б.Деркач. Писав він байки на сюжети з Лафонтена, Флоріана, І.Крилова. Одночасно komponував і перекладав романтичні балади, казки, широко використовуючи український фольклор, народні легенди, історію України. Для нього в одному ряду стояли і прекрасні творіння поезії українського народу, і твори французьких класиків, і романтичні чи передромантичні балади Гете або Бюргера; органічно входила в цей складний конгломерат також бурлескна "Горпинада...". До цього треба додати переклади романів Лафонтена і Шерідана, класицистичної оди "На счастье", Ж.-Б.Руссо, історичний роман "Зиновий Богдан Хмельницький".

У наукових працях та художніх творах виявляв розуміння духу в мистецтві, історичного підходу в оцінці явищ. Сутність літературно-естетичної платформи письменника зводилась до необхідності боротьби за оригінальну національну художню культуру, за народність, яку він сприймав у традиційно-звуженому розумінні. Позитивний ідеал мистецтва автора, як і більшість його сучасників, вбачав у "природній" доброті та працьовитості людини, у прагненні індивіда до "общего добра".

Перші літературні спроби належать ще до початку ХІХ ст., коли українську літературу представляла "Енеїда" І.Котляревського у трьох частинах. Багато сил та енергії віддає збиранню матеріалів про історичне минуле України: записує народні пісні, анекдоти, казки, перекази, думи від сліпих бандуристів, народні звичаї і обряди, які потім систематизує, готує до друку. Набагато пізніше зібране ним було оприлюднено на сторінках "Полтавских губернских ведомостей".

У 1812 р. письменник завершує "сказки на малороссийском языке", з яких відомо чотирнадцять, надрукованих у збірнику "Гостинець землякам".

Ними він започаткував у новому українському письменстві жанр літературної

віршованої казки (новели). У казці "Три бажання" йдеться про збіднілих діда і бабу, яким хоче допомогти русалка, даруючи "бажання". Дружина умовила віддати ці "бажання" їй. Але жодне не пішло їй на користь. Мораль казки: якщо людина підкоряється владі іншого, то нехай той, кого вона обирає своїм наставником, буде людиною вченою і стриманою.

До різновиду жанру літературної казки належить фантастично-побутова казка "Навісна (подражание Вольтеру)". Письменник, наснажуючи твір елементами наукової фантастики, хотів ознайомити читача з давніми віруваннями. Ознака казки – етнографізм, що на той час було досягненням. Казки з переважаючим етнографічним елементом "Недоук, або Дивний ожег", "Вовкулака", фантастично-побутова казка "Невозможне, чого сам біс не здуха зробить" розповідають про цілком реальні речі, які автор спостерігав повсякденно. Поета цілком влаштував існуючий соціальний устрій, але проти породжених ним огидних явищ виступав не раз. В інших казках ("Чудовая вода", "Мильні баньки", "Пан Писар", "Урок панам" та ін.) з'являються нові мотиви, антиклерикальні виступи, сатиричне викриття шахрайства, злочинства, розпутності духовенства.

Найпомітніше місце посідають байки, писані російською і українською мовами. Автор свідчив, що ним написано "333 басни". Вони побачили світ у 1871 р у збірнику "Приказки в четырех частях". П.Білецький-Носенко хронологічно першим в українській літературі звернувся до жанру літературної байки. Адресуючи свої байки і панському середовищу, і людям праці, він орієнтувався на простонародного читача: "Мене поймуть в землі веселой і плодючой, / Од гір Хорватських до рівнин, / Де Дніпр реве в борах, мутить піски під кручой, / Під кел'ями святих; пливе де тихий Дін, / Де чумаки гуляють / І по-українськи народи розмовляють...".

Значна частина байок написана за сюжетами традиційними ("Ворона да Лисиця", "Львові побори") і витримана в такому жанровому різновиді як власне байка. У байці "Верховний кінь" автор говорить про нахабність, неробство, що стосуються представника вищих суспільних верств. Воли уособлюють представників скромних, покірних народних низів. Кінь випадково надібав шість Волів, котрі тягли плуга. Поет нічого не говорить про стомлених Волів, які щодня працювали на пана, але симпатії автора на їхньому боці. Коли Воли не звільнили дорогу "баскому Коню", він, погрожуючи їм, "заржав з пихой": "Геть, сільські гевали! / Бо розіб'ю у пух! / Чи ви ось об таком, як я, коли чували? / Втікайте же, коли не хочете підків! Але це не залякало Волів, і один з них гідно відповів: "Геть, дармоїде, сам, хвастуне! / Коли не хочеш сам зпитати сих рогів; / Ти, певно, басовать не здужав і не смів, / Коли б, огурний втуне, / Од праці нашої вівса не їв!".

Байка не має виокремленої моралі, але вона очевидна, як і конкретність традиційних типів-алегорій. Світоглядні позиції П.Білецького-Носенка були суперечливими, але тут демократичні тенденції брали верх.

П.Білецький-Носенко першим у новій українській літературі звертається до І.Крилова, перекладаючи його байки. Але український поет не механічно копіював криловський текст, а вносив окремі побутові подробиці, нові деталі,

уточнення, навіть психологічні нюанси, часом дещо поширював репліки персонажів, надавав подіям і персонажам місцевого колориту.

Серед великої байкарської спадщини П.Білецького-Носенка є чимало творів, у яких порушуються злободенні питання часу, актуальні проблеми соціального характеру, і вирішувались вони з погляду народної моралі. Заслуговують на увагу, за словами П.Хропка, колоритні побутові етнографічні зарисовки, цікаві спостереження над поведінкою людей, психологічно вірогідні характери представників різних суспільних верств. Раз у раз у них натрапляємо на свіжі художні знахідки, в яких часто ясніє всіма барвами влучне народне слово. Фольклоризм – характерна особливість байок П.Білецького-Носенка. Автор широко використовує народний дотеп, приказки і прислів'я, порівняння, пестливу лексику, зменшувальні форми, народні фразеологізми тощо. Він належав, отже, до лафонтенівського-криловського напрямку в розвитку байкарської традиції.

Цілком слушно зазначав Б.Деркач, що і перші спроби романтичної балади в новій українській літературі належать П.Білецькому-Носенку. Протягом 1822-1829 рр. він створив 15 балад на "малоросійском языке". Вони свого часу, на жаль, не були надруковані. Чотири балади з'явилися друком у 1872 р. у зб. "Гостинець землякам: Казки сліпого бандуриста, чи Співи об різних речах. Скомпонував Павло Білецький-Носенко. К., 1872". В.Маслов, аналізуючи роман "Зиновий Богдан Хмельницький. Историческая картина событий, нравов и обычаев XVII века в Малороссии" встановив, що в його першій частині вміщено дві балади: "Нечай" і "Бурун". Із архівних матеріалів відомо, що П.Білецькому-Носенку належить балада "Драга", надіслана до Товариства наук у Харкові, зазначивши в листі, що всі вони "взяты из преданий народных".

"Нечай" і "Бурун" присвячені Гайдамаччині на Україні. Козаки "з лихої юрмою своєю" показані не тільки відчайдушними гультаями, а й справжніми злодіями, грабіжниками. Вони "замки грізно громили", "сім'ї цілі мордували", "сиріт і вдовиць" оббирали, за що й зазнали з "божого волі" заслужених покарань. Завершуються обидва твори моралізаторськими повчаннями.

"Ївга" – перша українська обробка балади "Ленора" Г.-А.Бюргера. Вона належить до практичних спроб заперечення офіційної скептичної думки про обмежені літературні можливості української мови, до перших спроб ознайомлення українського читача з європейським письменством. Автор намагався якнайточніше відтворити іншомовний оригінал, що було найхарактернішою ознакою перших українських романтиків. Для жанру балади характерний винятково напружений сюжет, в основі якого – трагізм подій і долі персонажів. Письменнику вдалося позитивно це вирішити. Енергійним почерком виписаний пейзаж, окремі штрихи природи. Ми знаємо, що пейзаж, природа в романтичній баладі "складають чуттєву частку її організму" і тісно пов'язані з долею героя. А оскільки доля героїв у багатьох випадках була трагічною, то і пейзаж був підпорядкований цьому. Страшний, тривожний стан природи (буря, дощ, блискавка, вітер, що ламає дерева, розбурхані хвилі) передують смерті героя. Різних експресивних ритмів оповіді П.Білецького-Носенка досягав вживанням просторічних запитально-окличних речень ("Сідай

за мной, жде вороний, миль сто ще мчати може тебе в весільне ложе! – Далеко так?.."), "стрімких" рефренів та їх варіантів ("Кінь паше, мчить, на вморю, пре, креше іскри вгору", "Ги! мертвих прудко пре мана!.. Чи не боїшся вмерти?"); гіпербол, метафор ("На грать спижевю браму ткнув конем, подав удила; дубцем з розмаху їх рубнув, замків ізгасла сила"), використанням алітерації ("й збруї брязк, остроги дзвін", "гуде дзигара дзвін..." і ін.).

Ївга не зустрічала серед воїнів, які повертаються із "сраження" свого милого:

Рве коси 'д злої долі,
Лютує, б'ється долі...
У перси б'є, скребе свій вид.

Мати говорить, що він у чужому краї знайшов іншу:

"Нема!.. Ох, ненько, лихо мні!
Усе ізгинь, палай в огні!..
Твій біг немилосердний!..
О, лихо мні, мізерній!.."

Мати стоїть на своєму: "Молися, доню, богу!"

Ївга вже не без роздратування:

"Ох ненько, се пуста брехня:
Од неба мні лиха пеня;
На лихо ще молиться,
Іван не воскреситься!.."

А на останній довід, ніби Іван "з туркеней оженився", розлючена Ївга кляне матір, і світ, і Бога:

"Бодай ти не родила!
Бодай погас на віки світ!
Ізгинь, все згинь, що ма живіт!
Твій біг немилосердний,
Ох, лихо мні, мізерній!"

Поет, спираючись на поезику романтизму Г.-А.Бюргера і частково В.Жуковського, пов'язуючи її з національною піснею, казковою традицією, виразно окреслює різні відтінки душевного стану своєї героїні. У народнопоетичному дусі наступає раптовий поворот – автор сповнює багатостраждальне серце Ївги теплою надією. Серед ночі чується стукіт:

"Гей, гей! Кохана, одчини!
Чи спиш або не спиться?
Чи ізгадала обо мні?..
Смієшся чи нидишся?.." –
"Іване, милий, відкіля
Нерадо йдеш навпісля?..
Га, я не спала ночі,
Вже й виплакала очі!"

Перед нами – реальний світ, конкретні особи (козак Іван, Ївга), окремі деталі селянського побуту ("ісхідці", "клямка"). Автор надає цій строфі реалістичного відтінку, земного буденного забарвлення.

Подальші події розгортаються блискавично. Повернувшись до своєї милої, наречений-мрець забирає її з собою і на вороному коні в шаленому темпі мчить до "весільного ложе". Психологічне змалювання Ївги продовжується. Як і Ольга, з однойменної балади П.Катеніна, вона дивується, потім подив змінюється переляком, смертельним жахом, коли наречений привозить її до власної могили. За час нічної поїздки дівчина тільки й дізнається від козака, що "мчать" вони до його хати – "свіжої, тісної", з кількох дощок, де вистачить місця їм обом. І наступає страшна розв'язка:

Гай, глянь, гай, жах! В єдиний миг
На їздоці все тіло,
Пласт за пластом, од плеч до ніг,
Як тут огнем ізтліло!
І голий весь з костей остив,
І череп біл, в труні б то гнив,
Зацокотів зубами,
Обняв її руками.

Приголомшена видовиськом, дівчина опинилася в домовині ("одчаяній дівчині ударив час кончини").

Підсилюючи незвичайний, таємниче-страшний, могильний колорит балади, П.Білецький-Носенко насажує її повір'ями: "вкруг відьми, біси кишать", "могильні камні білі", "танець вирлатих мар" і ін. Мова простонародна, вживає знижену, грубу й вульгарну лексику, використовує українські уснопоетичні елементи.

Низький поетичний рівень обробки, ритмічні перебої, неувага до мелодики, часом помітні елементи бурлескно-реалістичного стилю – одна з причин того, що балада "Ївга" не зайняла належного місця в історії української літератури дожовтневого періоду.

У типово романтичному плані написана балада "Могила відьми". В основі сюжету – мотив із фольклорно-фантастичного світу, народних вірувань, демонології. Твір простий за змістом – трагічна загибель дівчини Ганни, яка, побившись "взаклад" із подругами, біжить уночі на кладовище, де поховано відьму, і встромляє в її могилу "веретено"... і "смерть ї пожерла". Виявляється, причиною смерті дівчини було те, що відьму було поховано без "пан-отця", і Ганна, "бравши за виховань", "не помолилась".

У творі – своєрідна експозиція: картина побутово-етнографічних досвіток в українському селі:

В Пилиповку, на досвітки,
До хати жінки Насті,
Зійшлись до каганця дівки,
Попустувати й прясти.

Дівчата веселяться, співають, а потім починають розповідати казки, "цікаві й дуже грізні". Далі автор переходить до основного мотиву твору, почерпнутого з народних вірувань про відьму. Ганна біжить до кладовища, розповідь напружується, вступає в свої права "романтична" природа:

Дурна біжить, а місяць з хмар

Їй в вічі манячить;
То зцупить дріж, то кине в жар...

Із наближенням до нього бентежність Ганни переходить у "переляк", коли вітер розкрив настіж ворота до "гробовища", героїню вже й сили залишають. Щоб виграти заклад, вона встромила веретено, однак могила її "не відпустила". Отже, у творі наявні всі ознаки романтичної балади: фантастичність, похмурість, фатум, драматична напруженість сюжету, експресивність розповіді, персоніфікований пейзаж, ескізна (на цей раз психологічна) мотивація стану героїні, атрибути різновиду "жахливої" балади – смерть, могила, кладовище, відьма тощо. Використовуючи народне повір'я про відьом, П.Білецький-Носенко вводить характерний штрих: "Там відьму заховали, для якої, щоб дійшла кінця, то сволюки зривали". Автор не вводить відьму як дійову особу, але передає смисл повір'їв – ті нещастя, які приносить відьма всьому живому; люди налякані навіть згадкою про "живу відьму", жахаються й могили. Балада романтична, не позбавлена рис, які свідчать про її зв'язок із реальним життям, побутом і звичаями. І в цьому слід вбачати позитивне начало, яке вносив П.Білецький-Носенко в розробку жанру баладного твору.

Балада "Нетяг" відкривається типовою українською побутово-пейзажною зарисовкою:

Вже гуси стадами у вир понеслись
І грудень студений із мрякою навис,
Поля і степи без стерні гудуть сумні;
Бак люди на зиму з'єднались на мир.
Ось бачать рідні стріхи вже й гумни,
Нетяг іде з січі, з товаришем в двір.

Природа персоніфікована, але спокійна. Головний герой – реальна людина, козак Нетяг. Його поява викликає неспокій, бо П.Білецький-Носенко у "Словнику..." пояснив, що слово "нетяг" – означає "горемыка", "несчастливець".

Роздуми перериває сумний воронячий крик.

Нетяг і товариш згадують "бої з татарвою", юність; гадають, чи пізнає сестра Нетяга, його друга, яку той кохає і хоче з нею одружитися. Товариш запрошує Нетяга з сестрою раненько до своєї оселі. А Нетяг вирішує не одкриватися до ранку матері і сестрі, щоб була "радість на горі!". Лірично-бентежний стан героя, тривожні передчуття його наростають. І повертає до своєї хати. Наступає один з кульмінаційних елементів твору – ледве знаходить він батьківську оселю, обідрану і занехаяну, а в ній:

Сестра-діва й мати, обидві з розпусти,
В манатті край грудей тримали дітей,
Де глянь – неохайство, і стіни пусті!
Од злой лиховані, несвітських хистей.

Нетяг розгублений, повний відчаю і обурення. Складний душевний стан передано метафорою "Взбурило всю крів!".

Поет не розкриває справжніх причин, що привели до такого становища. Він говорить про аморальність і засуджує їх із морально-етичних позицій ліберального просвітительства.

Магічні сили "золотого мішка" призводять до злочину. З'являється "нечиста сила" з арсеналу народних вірувань. Побачивши червінці, "матуся, кликнувши се біса на поміч, та ніж йому в бік утjala по черен". Перед читачем сповнена оголеного натуралізму сцена в душі німецької "страшної" балади:

Клекоче, б'є з серця родимая крив,
І мати з дочкою тащать його в рив,
Коню прив'язавши Нетяга за ноги;
Ось так його душу зажерли небоги!
Здалось їм – ще стогне, іще не одуб,
І знову мордують бідашного труп.

Автор вводить мотив покарання винних у заподіяному злочині. Завершується твір у душі народної фантастики – з хрестами, привидами і т.д.:

І досі те місце пусте за селом,
Манячить, заглохло з дубовим хрестом;
Хто їде – лякають криваві відення,
В годину непевну чується вій, –
Хвалу возсилає суду провидення,
Втікає, од ляку тремтя, хто живий.

Отже, у баладі "страшне", фантастичне подано в поєднання із елементами реальної дійсності. Більше того, тут спостерігаються і критичні нотки, і натяки соціального характеру. "Нетяг" – романтична балада соціально-побутового плану.

Сюжет балади "Отцегубці" побудований на реальному соціальному матеріалі, що розкриває силу "презренного" металу. Гонитва за грішми, за багатством призводить до злочину. За гроші батька вбиває син, а його живим замурує у підземелля також рідний син. Головний герой Сова – багатий вельможний пан, у якого "мурований із баштами будинок", "жив бучно, був багат" та й "золота у скриньці" мав чимало. Митець розкриває огидні риси характеру: лютість, зажерливість, скупість, заради багатства він здатний на все. "Несита сребролюб'я хисть" приводить його до жорстокого злочину – він поховав живим хворого батька:

Вже двадцять літ од світлої неділі,
Як ізверг-син мене отак скував,
Узяв недужого мене з постілі
Да в льох сирий під баштой заховав;
Я чув, по мні задзвонили дзвони
І клір попів одправив похорони:
Син ніс у склепи мертвеця
Чужого, за свого отця.

Двадцять років Сова не мав душевного спокою, навіть на весіллі доньки йому було сумно. Випадково почув про страждання живцем похованого батька добрий пан Буйнос – суддя. Автор, відходячи від основного конфлікту, характеризує Буйноса, що не традиційно для жанру балади. Пан суддя запропонував скарати "отцегубця" Сову, але виявилось, що й замуруваний живцем у підземеллі батько Сиви теж не без гріха; він вчинив кривавий злочин

– "ніж встромив в отця" свого. Незвичайний кульмінаційний момент: злочинець кінчає життя самогубством, а "суддя, як довг його звелів, узяв Сову, на казнь судив". Закінчення нагадує баладу "Нетяг":

В посольстві шлялося тоді предання,
Що буцім в замці там завівсь сам біс
І з відьмами до самого світання
Ніби на лисої гори возивсь;
Що люди повз нього ходять не сміли,
Зате його громадой іспалили,
Тепер там глохне дикий гай
І чути ніччю скигл і лай.

Отже, П.Білецький-Носенко першим у новому українському письменстві звернувся до жанру романтичної балади. Спираючись на досвід романтизму в світовій і російській літературі, на національний фольклор, прагнучи показати необмежені можливості української мови, сприяв розширенню тематичних і жанрових меж національної літератури.

"Горпинина, чи Вхопленая Прозерпина" – це "жартлива поема в трьох піснях", написана в 1818 р., тобто тоді, коли "Енеїда" І.Котляревського була відома в 4 частинах. Вона була підготовлена до друку самим автором, але з невідомих причин за його життя так і не була опублікована. Вперше побачила світ тільки 1871 р. Отже, П.Білецький-Носенко виступив першим і найближчим послідовником бурлескно-травестійної "Енеїди" І.Котляревського.

Звертаючись до Музи, автор просив: "Дмухни в мене той самий жар, / З яким співалась "Енеїда". Але жанру такого Муза "не дмухнула". Поема вийшла блідою, гумор грубіший, ніж у І.Котляревського, слабко пов'язана з сучасністю, з болючими проблемами тогочасного життя народу, хоча іноді натрапляємо на критику начальства, писарів і сільських голів:

Се був чудний пекельний віз:
Состав його – злодійські душки,
Що люд лигали, мов галушки,
З старшин постромляні шаблі,
З судей кривих, лихого згіддя,
Зогнуті у коліс обіддя, –
Що гарбали, мов ті граблі.

У пеклі караються дурисвіти, брехуни, злодії, ледарі, а серед них Руссо, Вольтер, "що грався вірою, як м'ячем".

Є у поемі місця, написані талановито. Ось, наприклад, Церера чекає доньку:

Нема! Вже й розтяглися тіні,
Туман з води здіймався синій,
Прийшла з толоки череда;
Вже й місяць освітлив долини...
Нема! Не чути ще дитини!
І серце ние: ось біда!

Але про слово, про художню довершеність автор дбав мало. Він

намагався надати малюнкам якнайбільше етнографічного колориту, подаючи риси побуту і характеру народу в карикатурному плані, що знизив мистецький рівень поеми.

Безпосереднім першоджерелом "Горпиниди..." була популярна свого часу бурлескно-травестійна поема Ю.Луценка і О.Котельницького "Похищение Прозерпины, в трех песнях наизнанку". М.Петров писав, що П.Білецький-Носенко здійснив її переказ.

Поема складається з трьох, невеликих за обсягом, пісень. У першій автор знайомить з обставинами, в яких розгортаються події, з головними персонажами твору, розповідає про прогулянку Горпиниди з подругами в гаю. У другій – йдеться про мандри Плутона з підземного царства, його зустріч з Горпинидою. У третій – про журбу старої Церери з приводу викраденням її доньки Плутоном, про примирення з Церерою та про Горпинидине весілля.

Твір починається своєрідним зачином – звертанням автора до Музи:

Гей, Музо! Ке мені бандуру,
Горпину хочу величать,
Дівчину гарну, білокуру,
Як вчав її Плутон кохать!
Навіщо свіжа іпокрена,
Нехай кипить смачна варена –
З нею краще я нагрію чуб!
Згадай: недавно ще по-наськи
Ти мені казала віршей казки;
Рятуй тепер..., бо сам ні в зуб!

В останніх рядках другої строфи автор наголошує, що буде писати поему на "гарній мові України".

Опис нагадує звичайний український хутір:

В землі сей, од злодюг спасеній,
В Пергам вдивлявсь зелений двір
Гайками любо осінений,
Мов кухличок, стояв між гір;
В йому білесенька хатинка;
Ось там жила Церера-жінка,
Бабуся, як сухенький лист,
Дарма, богиня хоч по плоті,
У неї катмало зуба в роті –
Все мусила кулешик їсть.

У трактуванні автора Церера – це заможна українська хуторянка, яка сама постійно турбується про своє господарство, не довіряючи "наймитам":

Розумна тяжко ся бабуся:
Впрягала у ярмо гадюк
(В тім на Овідія пошлюся)
Да, взяв налигачі до рук,
Як ми волів, спиняла купу;
Чи й сів у просяную ступу,

Да так у Київ до відьом
Просцем і перлась по воздуху...

Не без лукавої іронії автор зображує "землю сю, од злодюг спасенну":

Там звіку не чували звади;
Пан писар щиро те писав,
Що встановляли на громаді,
Пан голова хаптур не драв.

Головним для автора було надати поемі суто українського національного забарвлення. І в ряді випадків автор досяг певних успіхів.

Красуня Прозерпина нагадує дівчину з українського села:

Червона, гарна, мов калина,
А вічі – ясний цвіт небес.
Солодка мова – медовая,
Пухка, як м'якиш коровая...
Да біла, мов тополі лист,
Губки – ніби угорки-сливи,
Да, як дуга московська, бриви,
Коса ж – ніби в корови хвіст.

Перед нами образні порівняння, яскраві епітети, і характерний бурлескний штрих: коров'ячий хвіст, деталь, яка вульгаризує портрет.

Автор українізує поему, виходячи з народних традицій:

Піп ім'я дав їй: Прозерпина;
Що ж? Люди, звикши лицювать,
Переіначили: Горпина,
І мні нельзя вередувать.

Вона "слухняна, весела в жартах, в ділі тиха"; "сама пряде, сама і ткаля, чи хату вимести й точок, чи й каші накрутить горщок".

Далі Горпина і подруги подаються в бурлескно-травестійному стилі. Набравшись наливки, якої принесла Домаха, вони перетворюються на юрбу:

Та пряда, реготить, казиться,
Та пхається є кілька сил.
Горпина так повеселіла,
Що, вивалив язик, криви́ла,
Глумилась з жодної під ніс.

Перед нами грубий бурлескний комізм, оголена натуралістичність.

Український переспів переважає оригінал правдивим описом етнографічно-побутових картин, яскравим національним колоритом. Тут виявився помітний вплив "Енеїди" І.Котляревського:

Зевес, урившись в подушки,
Тоді кутю з ситой лигав,
Задки курині да пампушки
Все варенухой запивав, –
Як панотець після роботи
У поминальній суботи
Вживає, що дає олтар.

Церера перед ним явилась,
Заголосила, прослезилась:
"Рятуй, мене, мій господар!"

Автор вводить галерею міфологічних богів, старших і нижчих за чинами, подає їх в бурлескно-шаржовому плані. Поет позбавляє їх святості, наділяє негативними рисами. Церера, богиня врожаю, "розлютилась, як Мегера", на нивах поросло бадилля, лани "заглохнули звонцем". Боги діють у комічних ситуаціях, звідси жартівливий тон, що відповідає традиційним канонам бурлеску.

Основним принципом естетичних оцінок у поемі, як і у його попередників, є переважно розважальний сміх. Показове у цьому плані зображення весілля Плутона з Прозерпиною, на яке "всі боги почали в'їздить": "Марс верхи на голанським півні", "Нептун на раці важко мчить", "Діана верхи на собаці", "Пан на цапу, а Фави на паці", "Палланда гордо на Сові" і т.д.

У переспіві весільної процедури виявився трагедійний розважальний стиль поеми. Фінал – бурлескно-трагедійна манера з відвертою натуралістичністю:

А що божки в той день пожерли!..
Нельзя хоть зчислить олтарей,
А з жодного паї приперили
Мантулів, сала до костей:
Кому чверть ситої конини,
Кому собачини, свинини,
Тому цапа, ката шматок...

Поема з'явилася друком через 15 р. після смерті автора, коли завдяки Т.Шевченкові в літературі утвердився критичний реалізм. У цьому одна із причин того, що поема суворо була зустрінута критикою. Г.Нудьга, П.Хропко, керуючись принципом конкретно-історичного підходу до літературних явищ минулого, порушили питання про необхідність перегляду творчого доробку П.Білецького-Носенка. Ще М.Петров відзначав, що поема містить натяки "на сучасні суспільні явища", в ній піддаються осуду різного роду виразки тодішньої дійсності. П.Білецький-Носенко висміював українське дворянство, відстоював національну культуру, мову. В описах пекла немає тієї грандіозної суспільно-викривальної панорами, що в "Енеїді" І.Котляревського, проте окремі місця твору "мають навіть сатиричне забарвлення". Тут карі заслуговують здебільшого "малі" грішники, про "більших і великих автор промовчав".

П.Білецький-Носенко, поставивши перед собою як основне завдання "переказати" твір – справився задовільно, хоча переспівував власне трагедію.

Такі твори сприймаються як історико-літературні факти, але вони становлять інтерес у зв'язку з дослідженням основних тенденцій періоду становлення нової української літератури. Слід відмовитись від образливого терміну "котляревщина" у визначенні творчості другорядних письменників дошевченківського періоду, зокрема і П.Білецького-Носенка, до кожного з них треба підходити з конкретно-історичних, об'єктивних наукових засад.